

Vesna Stanković-Pejnović
Zagreb

MOGU LI „NACIONALNE DRŽAVE“ NA BALKANU NEGIRATI MULTIKULTURALIZAM?

CAN MULTICULTURALISM BE DENIED BY NATIONAL STATES IN BALKAN?

ABSTRACT: Balkan nation-states pursued homogenization policies, attempting to transform their citizens into members of their respective nations. Nations were conceived of as communities constructed around the dominant ethnicity, religion, or language. In the Balkans it is nationhood and not citizenship that provides for membership in the nation. According to Kymlicka multiculturalism is a supplement to, not a substitute for, citizenship. (Kymlicka, 2001; 153) Policies of multiculturalism are not an inheritance of modern and liberal state, although it is often concluded in the public. Nations were conceived of as communities constructed around the dominant ethnicity, religion, or language. In the Balkans it is nationhood and not citizenship that provides for membership in the nation.

EU through Copenhagen criterion defines the political criterion of EU membership cherish; the respect for the protection on national minorities as a condition for accession (especially for post socialist countries), based on liberal multiculturalism approach, countries of SEE faced additional with the „control“ multiculturalism problem. Multicultural standards promoted by international community with the main aim minority protection, are based on assumption that policy of recognition and promotion ethno-cultural diversity can enlarge human freedom, strengthen human rights and democracy development.

Key words: multiculturalism, Balkans, EU, politics of difference, minority rights.

APSTRAKT: Balkanske države potenciraju homogenizaciju politike, pretvarajući članove svoje zajednice u članove nacije. Raspadom Jugoslavije, novonastale teže stvaranja jednonacionalnih država, željeći potpuno izbrisati sjećanja na multikulturalnost bivše države. Nacionalnost, a ne građanstvo, temelj je nacije. Prema Kymlicki multikulturalizam je dodatak, a ne zamjena građanstva (Kymlicka, 2001: 153). Te su se zemlje dodatno suočile sa problemom „kontrole“ multikulturalizma kada je 1993. godine EU, kroz Kopenhagenske kriterije, objavila da je poštivanje manjinskih prava jedan od političkih uvjeta „pristupnih kriterija“ koje zemlje (posebno post-socijalističke) moraju poštivati u cilju priključenja Uniji, a koji se temelje na liberalnom multikulturalizmu. Multikulturalni standardi koje međunarodna zajednica promovirati u cilju zaštite manjina počiva na pretpostavci da politika priznanja i poticanja etno-kulturne različitosti može proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava i razvoj demokracije. Modeli multikulturalne politike ovisе o političkim, socijalnim i političkim okolnostima različitih djelova svijeta, te se često događa da slične države primjenjuju različitu multikulturalnu politiku.

Ključne riječi: multikulturalizam, Balkan, EU, politika razlika, manjinska prava.

Nepriznavanje ne pokazuje samo nedostatak poštovanja. Može nanijeti mučne rane, učiniti svoje žrtve tužnim. Zbog toga priznavanje nije samo učtivost koju dugujemo drugim ljudima, nego suštinska ljudska potreba.

— Charles Taylor 1992: 26, The Politics of Recognition

Uvod

Područje Balkana je kroz povijest bilo dio različitih država i carstava, poprište mnogih ratova, stradanja, kolonizacije i migracija stanovništva zbog jačanja pojedine države ili smanjenja i slabljenja lokalnog stanovništva. Izmišljanost stanovništva, naslijeđe prošlosti, sjećanja o nekadašnjim granicama pojedinih država, nepodudarnost nacionalnih i novo-uspostavljenih granica, kao i težnja novostvorenih država za većim utjecajem i teritorijem bili su uzrok sukoba među njima. Novonastale nacionalne države oživljavaju etnocentističko poimanje stvarnosti, a multikulturalnost tumače kao ostatatak prošlosti. Multikulturalizam se može definirati kao „politički, socijalni i kulturalni pravac sa ciljem poštivanja različitih perspektiva izvan dominantne tradicije (Willet, 1998: 1) ili prikazivanje stvaranja i održanja različitih kultura u društvu.

Multikulturalizam Balkana mora se sagledavati u svjetlu unutarnje pravne i političke dinamike, načina prilagođavanja evropskim strukturama, te spremnosti iznalaženja ravnoteže između sjećanja na povijest i institucionalnih nužnosti koje zahtjeva budućnost. Multikulturalnost ovog prostora ima svoje duboke povijesne korijene, što podrazumijeva određene tipove iskustva i drugačije oblike stvaranja država i nacija nego zapad Evrope. Padom socijalizma, nestat će dotadašnji sustav vrijednosti, a novonastale nacionalne države utemeljit će nove kolektivne identitete, s nacijom u centru, pretvarajući se da nikada nisu imali multikulturalnu prošlost. Težnja ka EU natjerat će ih na prihvaćanje novih vrijednosti, priznavanja različitosti i širenja svoje javne sfere, ali i poštivanje i zaštitu manjina.

1. Multikulturalizam „nacionalnih država“

Opisivajući karakteristike niza događaja i odnosa između država na Balkanu stvoreni su pogrđni slogani evropskog *bureta baruta*, te termini *getoizacija* i *balkanizacija* (Todorova, 1997; Kymlicka, 2001: 152) koji je postao sinonim etničkih sukoba. Pojam balkanizacije objašnjava suvremena balkanska zbivanja kroz koja je nastavljen proces daljnjeg usitnjavanja i podjele na temelju izraženih nacionalnih podjeljenosti i geopolitičkih interesa unutarnjih i vanjskih aktera ovih procesa. Nakon Drugog svjetskog rata u zemlje Balkana uvodi se socijalističko uređenje koje promovira modernizaciju „odozgo“. Bivša Jugoslavija je najviše otvorila vrata multikulturalnosti kao ideološki projekt nadnacionalnog cilja povijesti (Lošonc, 2003). U SFRJ-u, Tito je bio svjestan činjenice da stabilnost u multikulturalnoj zemlji može biti osigurana poštivanjem različitosti. Jugoslavenski sistem je etničke različitosti tretirao na pravedan način. Ustavom iz 1974. godine u Jugoslaviji narodnosti (nacionalne manjine) dobivaju prava na kulturnu autonomiju podrazumjevaio i političku participaciju. Njihova prava su ostvarivana u punom opsegu, a prava velikih manjina faktički se nisu razlikovala od prava jugoslavenskih naroda. Manjine su u SFRJ imale status „narodnosti“ kao ideološku konstrukciju u sferi politike koja u takvom obliku nije nigdje postojala.

Zaštita identiteta svih nacionalnih zajednica bila je bazirana na bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda i narodnosti, solidarnosti unutar radničkog pokreta, te politici dobrosusjedskih odnosa (Bašić, 2007). Titov model bio je mješavina kulturne i partijske discipline. Tokom rata oba sastojka su praktično nestala. Sada je potrebno naći smjernice za izgradnju nove kulture i provođenje etnokulturne pravde bez tradicionalnih sredstava. Da je socijalizam samo prekrpio nacionalne nesuglasice u regiji, koje uostalom i nisu posljedica socijalističke prošlosti, pokazala je reintegracija i eskalacija nacionalizma krajem 80-ih godina 20. stoljeća. Buđenje etniciteta kod pripadnika svih etničkih zajednica u državama bivše Jugoslavije, je bilo eruptivna snaga koja ne samo što nije kontrolirana i stišavana, kao što je to bio slučaj u većini postsocijalističkih država u istočnoj, a naročito centralnoj Evropi, već je podsticano i svjesno ispolitizirana. U takvim uvjetima multikulturalnost nije bila prednost i temelj društvenog prosperiteta, već prepreka njegovom razvoju.

Početak 90-ih godina dolazi do masovnih demokratskih političkih promjena na Balkanu. Rušenje socijalizma je u multikulturalnim i federativnim državama bilo je ubrzano djelovanjem nacionalizma. Nestankom socijalizma, nestaje i pad dotadašnjeg sustava vrijednosti, što dovodi i do kolektivne krize identiteta i nužnosti pronalaženja novih vrijednosti. Nacionalizam u bivšim socijalističkim državama nalazi posebno plodno tlo jer nacionalizam i socijalizam imaju bazu; kolektivitet. Na tom prostoru je proces etnizacije politike najuočljiviji (Claus, 1991) jer je većinska populacija proces transformacije društva vidjela kao mogućnost jačanja nacionalne države i jakih manipulativnih nacionalnih osjećaja. Pripadnici političkih elita, prethodno sljedbenici bivše, socijalističke ideologije vide svoju jedinu mogućnost ostanka na vlasti u priključenju nacionalističkim pokretima. Svaki zahtjevi manjina koji nastoje postići što djelotvornu zaštitu svog nacionalnog identiteta smatraju se direktnim „napadom“ na nacionalni identitet nacionalne države, te smetnje i prepreke spram nacionalne hegemonije.

Prostor Balkana je pokazao neodrživost široko rasprostranjenog mišljenja da je doba nacionalizma zauvijek prošlo, te je nastupila era multinacionalnih i multikulturalnih društva (Lošonc, 2003: 194). Skoro sve postsocijalističke države su pod jakim utjecajem etničkog nacionalizma, koji se za razliku od državnog nacionalizma ili patriotizma ne odnosi na državu, nego na naciju. Sve balkanske zemlje su multikulturalne, iako to nerado priznaju, jer je to područje isprepletено nacionalnim i administrativno političkim granicama, sa različitim kulturama, nacijama i religijama, ali i naslijeđenim međuvjerskim i međunacionalnim sukobima.

Ištvan Bibo (Bibo, 1996) sredinom prošlog stoljeća izražava sličnu sumnju u pogledu mogućnosti življenja u multinacionalnom prostoru jugoistoka Evrope. Multikulturalni i multikonfesionalni prostor nekadašnjih imperija predstavlja izazov i iskušenje za novonastale države. Rješenje manjinskog pitanja, koje po njemu ostaje trajno, vidi kroz demokratske institucije na bazi zaštite individualnih (građanskih) i kolektivnih (nacionalnih) prava. Zahtjev suvremene balkanizacije

jedan narod – jedna država nije moguć u uvjetima etničkog pluralizma. Čini se da će i ubuduće promocija samo jedne nacije biti glavni faktor nestabilnosti u regiji.

Kulturni standardi dominantne nacije su primarni u društvenim odnosima, a inzistiranje manjinskih zajednica na očuvanju i unaprijeđenju svojih tradicionalnih vrijednosti i zaštiti specifičnih prava smatra se preprekom jačanja kohezijskih društvenih veza. Skoro svuda se filozofija nacionalne države temelji na asimilaciji kroz mehanizme države koja nameće nacionalni jezik i dominantnu kulturu kroz javnu administraciju i obrazovanje.

Balkanske nacije razvijaju politiku homogenizacije, pokušavajući pretvoriti svoje građane u članove svoje nacije. Nacija je zajednica stvarana oko dominantnog etniciteta, religije ili jezika. U posljednja dva stoljeća, građenje nacije naglašavalo je nacionalnost, a ne građanstvo kao glavni kriterij pripadnosti „izmišljene zajednice“. Ipak i prva i druga Jugoslavija su se morale baviti nacionalnim pitanjem, svaka na svoj način, svaka različitim ideologijama, nastojeći riješiti probleme povezane uz različite etničke zajednice unutar granica jedne države (Banac, 1984; Lampe, 1996).

Građanstvo ne označava formalno članstvo u političkoj sferi državi čiji su članovi privrženi univerzalnim principima. Nacionalnost, temeljna konstrukcija posebnog nacionalnog identiteta koji se odnosi na partikularističke kriterije povezane sa lokalnom kulturom. Najčešće je taj proces povezan sa politizacijom etničkih zajednica (Smith, 1986), te kroz kulturalne karakteristike postaje politički relevantno (Roudometof, 1999).

Upotreba partikularističkih kriterija u određivanju nacionalnog statusa na Balkanu imala je ozbiljne posljedice, najviše zbog činjenice da su religija i nacionalna pripadnost usko povezani na ovom prostoru, ali se religiozni, jezični i etnički kriteriji ne poklapaju.

Manjinska prava su artikulirana unutar građanskog diskursa. Kako na Balkanu nacionalnost, a ne građanstvo određuju pripadnost naciji, na različitost se gleda kao prijetnja i neprihvatanje, čak i kao iredentizam. Pitanje manjinskih prava i iredentizma, usko je povezano, pa i konfuzija između njih nije slučajna. Balkanske države kao svoje partikularističke odrednice pripadanja naciji najčešće ističu religijsku pripadnost, nacionalnu povijest i simbole i jezik. Veliku prepreku u građenju nacije novonastale države imaju i sa problemom neidentifikacije granica države i etniciteta, a što su nacionalističke stranke iz svih zemalja naišle na pogodan „materijal“ svog programa. Bilo je lako i moguće ignorirati različitost u okviru svoje zemlje, ali ne i pripadnost „svog naroda“ van granica svoje zemlje. Prinudna asimilacija koja je prevladavala na ovom prostoru od 19. stoljeća odgovor je na shvaćanje da bi trebala postojati jedna država, jedna kultura, jedna vjera, za mnoge je bila polazište stvaranja države.

Kuzmanić (Kuzmanić, 2004: 81-101) smatra da su na prijelazu iz 80-ih u 90-e, te u devedesetim, na području bivše Jugoslavije narodnjaci (a ne nacionalisti) izveli narodnjačke revolucije uspostavljajući „svoje Narode“, te svoje narodnjačke programe vrlo uspješno prodali kao nacionalističke. Široki

dijelovi populacija su kupili taj proizvod, misleći da kupuju nacionalizam, i „svoju državu“, pa su bili iznenađeni kada su shvatili da je ono što su „kupili“ zapravo Narod koji je u, većem ili manjem, sukobu ne samo sa svim drugim narodima i državama, nego i sa svojom vlastitom državom ili čak sa samom idejom državnosti. U prvoj fazi demokratske tranzicije etnički podjeljenog, ali politički ujedinjenog i fokusiranog ka izgradnji jednonacionalnog društva, integrativni multikulturalizam vehemeto je odbijan ili ignoriran.

2. Zahtjev za priznanjem različitosti

Politika razlika (Taylor, 1994) (*the politics of difference*) je nastala kao odgovor na probleme koji nisu mogli biti sagledani iz perspektive politike nepriznavanja različitosti. Etnička pluralnost postaje norma današnjeg društva razmjenjujući „etničku homogenost“ (Smith, 1981: 10). Mnoge nacionalne države, suočene sa rastućom politikom etniciteta, moraju pronaći načina za odgovaranje na zahtjeve manjinskih zajednica koji traže jednakost i priznanje svojih kulturnih identiteta (Gunew, 1992). Politika priznanja zalaže se za uključivanje etno-kulturnih identiteta u politički javni identitet jer ako je kulturu definira dominantna zajednica, manjina svakako moraju „biti prisiljene na gubitak svog etničkog, kulturnog i jezičnog identiteta ako žele biti dio građanskog okvira“ (May, 2002: 137). U kontekstu multikulturalizma, kategorije manjine i većine su povezane sa „kulturnom marginalizacijom i diskriminacijom“ izražene u „nacionalnoj javnoj kulturi“ (Mahajan, 2002: 36). Institucionalnim priznanjem kulture i jezika manjine neće više biti marginalizirane (Taylor, 1994).

Politika priznanja se bazira na politici jednakosti, te zbog toga neki teoretičari multikulturalizma izjednačavaju multikulturalizam kao vrijednost koja se zasniva na jednakosti u društvu. Pri tome se pod jednakošću ne podrazumijeva prisustvo ili tolerancija različitih kultura i etničkih grupa u društvu, već traženje jednakog statusa svih etničkih zajednica u javnoj sferi (Mahajan, 2002: 11). Temeljna briga multikulturalizma zasniva se na naglašavanju „jednakih mogućnosti za sve etničke zajednice“ (Kuzio, 1998: 5) ili upravljanjem različitostima koje se trebaju tretirati kao različite ali jednake. Jednakost se tada smatra kao „sloboda“ ili „jednakost“ divergencije (Parekh, 2000: 240) ili kao jednake mogućnosti pripadanja ili njegovanja odabrane kulture, bez državnih ograničavanja (Taylor, 1994). Priznavanje ili tretiranje grupa kao jednakih zahtjevaju da javne institucije priznaju, a ne ignoriraju kulturalne posebnosti (Gutman, 1994) postoji nekoliko institucija koje čine javnu i privatnu sferu. Institucije javne sfere su zakonodavstvo, politika i gospodarstvo, dok su druge povezane sa porodicom, moralnost i religiju (Rex, 1996: 20). Distinkcija između javne i privatne sfere može ponuditi moguće rješenje za stvaranje nekog oblika jedinstva u različitosti kada se javna sfera koristi za oznaku jedinstvenosti kulture zasnovane na jednakosti pojedinaca, dok privatna sfera dopušta različitost grupa (Rex, 1996: 29).

„Državni multikulturalizam“ (Gunew, 1997) priznanje različitosti vrši kroz javnu sferu u području politike, gospodarstva, obrazovanja i zakonodavstva. U

javnoj sferi je potrebno imati oblik „socijetalne kulture“, koja prema Kymlicki (Kymlicka, 1998: 27), uključuje „zajednički jezik i socijalne institucije“, ali ne i „religijska uvjerenja, porodnične običaje i određeni način života.“ Potreba za zajedničkom kulturom povezana je sa uspjehom državne integracijske politike, a bazirana je na zajedničkom jeziku i kulturi dominantne zajednice (Mahajan, 2002; May, 2002). Realizacijom manjinskih prava jačaju se kulturni identiteti i osiguravaju nacionalnim manjinama prava na slobodu različitosti i prava na njegovanje te različitosti. Najočigledniji i najvažniji oblik priznavanja odnosi se na dobivanje legitimnog statusa od strane nacionalne države.

Sve nacionalne države građenje svoje nacije opravdavale su i tumačile Millovim tumačenjem da je određena kulturalna pretpostavka – pripadanje istoj naciji – preduvjet za provođenje liberalnog i demokratskog političkog uređenja. (Mill, 1989) Možemo Millov prijedlog staviti u kontekst asimilacionističkoga liberalnog nacionalizma slijepim za razlike. Međunarodna zajednica predlaže ukidanje starih modela asimilacije manjina. Poštivanje manjina postalo je temeljno mjerilo, barem deklarativno, „moralnog progresa“ neke zemlje. (Burgess, 1999: 46–60) Predlaže se uvođenje „novih“ multikulturalnih modela države i građanstva. Pri tome se multikulturalizam tumači kao strategija i politika koju usvaja vlada u cilju rješavanja problema različitosti (Hall, 2000: 209). Vladina politika se odnosi na kulturne i religijske pogodnosti manjinama, teritorijalnu autonomiju i jezična prava, tj. strategiji koja se bavi pitanjem opstojnosti, zaštite i priznavanja manjinskih skupina.

EU je eksplicitno usvojila norme utemeljen u OEES-u a tiču se „ljudskih i manjinskih prava“. OEES je prvo tijelo unutar EU koje je nastojalo napraviti službenu deklaraciju o manjinskim pravima. Kopenhagenski dokument iz 1990. smatra se najznačajnijim događajem za zaštitu manjina u okviru OEES-a i on danas predstavlja osnovni dokument EU kojim su utvrđeni standardi zaštite nacionalnih manjina, uspostavljajući direktnu vezu između demokracije, ljudskih prava, prevencije sukoba i zaštite manjina. Spomenuta evropska tijela i organizacije žele političku stabilizaciju koja podrazumijeva rješavanje statusa manjina na pravnim osnovama. Osnovna deviza cijele ove političke orijentacije i inspiracija za izradu zakona i drugih pravnih propisa bila je integracija manjina u društvo – u njegove političke, privredne, kulturne i druge oblike i ustanove, ali bez asimilacije i getoizacije, tj. usklađivanjem odnosa i suradnje svih manjina i većine na načelima vladavine prava i demokratskog određenja društva.

Pretpostavke za rješavanje niza problema su: vladavina prava (pravna država), umjeren, liberalan pravni sustav i odgovarajući institucionalni aranžmani, politička kultura tolerancije i uvažavanja različitosti, te razvijeno civilno društvo. Politički sustavi multikulturalnih država suočeni su s problemima koji se tiču odnosa među grupama ili zahtjeva samih grupa. Ti zahtjevi se najčešće odnose na probleme opstanka i identiteta manjinskih zajednica, na poštivanje ljudskih prava, sudjelovanje manjina u političkoj vlasti (*power sharing*), odnosno u biranju, konstituiranju i vršenju vlasti, te u položaju takvih grupa u kontroli i podjeli društvenog bogatstva i „nacionalnog“ dohotka. Politika ostvarenja prava i zaštite manjina mora se rukovoditi načelnim opredjeljenjem da multikultu-

ralnost koja proizlazi iz različitih jezika, vjera, porijekla, običaja, povijesti i tradicije predstavlja društvene vrijednosti koje treba očuvati i unaprijeđivati, a da su usklađeni suživot i suradnja nacionalnih manjina i većinskog naroda faktor demokracije, napretka, unutarnje i međunarodne sigurnosti i stabilnosti.

Temelji moderne države i njezina birokracija izvire iz zapadnoevropske tradicije koja je potpuno različita od strukture država, tradicije tog prostora, te povijesnih okolnosti Balkana. Na temelju toga nemoguće je očekivati uvođenja kulturne matrice drugačijeg sadržaja koje bi se potpuno istovjetno primjenile na ovaj prostor. Evropske norme se definiraju na Zapadu. To ne znači da je Zapad privilegiran i izvanvremenski nositelj neke vrline, već da se norme zaštite ljudskih i manjinskih prava definiraju na Zapadu. Nema sumnje da su evropske institucije značajni generatori promjena na jugoistoku Evrope, ali aktivnost evropskih institucija, kao i dalekosežno praćenje postignutih rezultata, predstavljaju samo neophodan uvjet za održanje različitosti.

3. Nužnost multikulturalnosti nacionalnih država

EU je 1993. godine objavila da je poštivanje manjinskih prava jedan od uvjeta „pristupnih kriterija“ koje zemlje (posebno postsocijalističke) moraju poštivati u cilju priključenja Uniji. Radi približavanja EU zemlje Balkana moraju niz elemenata svog pravnog sustava prilagoditi i usuglasiti s evropskim standardima. Vrlo je vjerovatno da postsocijalističke zemlje neće samim uvjeravanjem međunarodne zajednice usvojiti standarde zaštite manjina, već jedino pod prijetnjom ne primanja u EU i NATO (Kelley, 2004). Govoreći o uvjetovanosti implementacije manjinskih prava misli se na „demokratsku promociju“ i „evropeizaciju“. Pojam evropeizacije obuhvaća način djelovanja koji je definiran i integriran u proces donošenja odluka EU, te ugrađen u logiku unutarnjeg diskursa, identiteta, političke strukture i javne politike EU (Radaeli, 2002: 3).

Prema Statutu Vijeća Evrope svaka država koja poštuje vladavinu zakona, ljudska prava i osnovne slobode je kvalificirana za članstvo u EU. Takvi neodređeni uvjeti dobili su određenije i obvezujuće regule kada je unutar Vijeća Evrope, osnovana OESS sa primarnim mandatom zaštite mira i sigurnosti, čije ideje je u potpunosti usvojilo Vijeće Evrope. Poštivanje prava pripadnika nacionalnih manjina preduvjet je mira, stabilnosti i demokracije u političkim okvirima zasnovanim na vladavini prava. EU je eksplicitno usvojila norme utemeljene u OESS-u „ljudska i manjinska prava“, a u kontekstu Badinterove arbitažne komisije (Pellet, 1992: 178–186).

Ugovorom u Maastrichtu (1992) prvi puta u povijesti EU, spominju se odredbe o osnovnim pravima i priznavanju i poštivanju „nacionalne i regionalne različitosti“ unutar članica Unije. (Treaty on EU) Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995) se uglavnom temelji na generalnim ciljevima i načelima koja države moraju poštivati prilikom ostvarivanja prava manjina. Ali kao međunarodni ugovor ona sadrži kompleksne i zakonodavno obvezujuće pan-evropske odrednice o manjinskim pravima ističući da je zaštita nacionalnih manjina, prava i sloboda sastavni dio međunarodne zaštite ljudskih prava. Time

se ističe da je zaštita manjina pitanje od međunarodnog značaja i ne može se smatrati pitanjem koje je jedino u nadležnosti države (Dimitrov, 1989: 9).

Standardi međunarodne zajednice za zaštitu manjina uspostavljaju pravila koja nacionalna država mora poštivati. Različitost se shvaća kao realnost i buduća politička djelovanja utemeljena na toleranciji, te principima individualne slobode i jednakosti. Svi novi međunarodni diskursi i norme zaštite manjinskog prava su liberalnog karaktera, te u skladu sa teorijom liberalnog multikulturalizma. Taj novi koncept počiva na politici priznanja i poticanja etničke i kulturne različitosti, koji mogu proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava, srušiti etničke barijere i produbiti demokraciju. Sistem manjinske zaštite nov je presedan sa svrhom sprečavanja neželjenih političkih mješanja u unutarnje stvari države od strane jedne ili više sile, te umjesto toga osigurati da implementaciju tih prava sprovode neutralne međunarodne organizacije (Devetak, 1989: 9). Definiranje uvjetovanosti multikulturalnih standarda zaštite manjina usmjereno je ka postizanju usuglašavanja normi i pravila i njihove implementacije unutar EU i van nje, te mehanizam provedbe koji će osiguravati kredibilitet, dosljednost i kontinuitet tokom vremena (Sasse, 2008).

Sagledavajući kako zemlje Balkana prihvaćaju standarde zaštite manjina, vidljiv je očit napredak u zakonodavnom okviru. Npr. Hrvatska je, pod pritiskom međunarodne zajednice, prava manjina regulirala donošenjem Ustavnog zakona 2002. godine, uz dopunu zakona kojima se regulira službena upotreba jezika manjina i obrazovanje na manjinskim jezicima, kao i set izbornih zakona na osnovu kojih pripadnici nacionalnih manjina biraju svoje zastupnike na svim nivoima vlasti. Doprinos razvoju pravne i faktičke zaštite nacionalnih manjina dala je i Makedonija koja je konstitucionalizovala multikulturalnost, to jest među principe organizacije političkog sistema uvrstila načela koja etnički pluralizam utemeljuju kao društvenu vrijednost.

Makedonija je sa procesom izgradnje multikulturalnog društva počela 2001. godine nakon potpisivanja Ohridskog okvirnog sporazuma. U Srbiji se multikulturalnost ogleda u činjenici da pripadnici mađarske manjine imaju pravo na osnovno i srednje obrazovanje na materinjem jeziku, a pripadnici rumunjske i slovačke manjine na osnovno obrazovanje. Potpuno uspješnog modela nema, jer su odnosi između većina i manjina u regionu opterećeni događajima iz prošlosti, uzajamnim animozitetima i predrasudama, ali razvojem demokratskih institucija i procedura, postepenim menjanjem vrijednosnih sustava kroz medije, kulturnu i obrazovnu politiku, napetosti u međuetničkim odnosima se stišavaju i sve manje opterećuju odnose među građanima i državama.

U cilju ublažavanja manjinskog nacionalizma, kao multikulturalni oblik davanja prava manjinama zapadne zemlje poznaju federalni ili kvazifederalni oblik teritorijalne autonomije. Visoki predstavnik OEES-a za pitanja nacionalnih manjina je primijetio da pitanje teritorijalne autonomije nailazi na *maksimalni otpor* kod pojedinih država na jugoistoku Evrope, te da je *pragmatičnije* usredotočiti se na umjerenije oblike manjinskih prava (Van der Stoel, 1999).

Oblik zapadne multinacionalne federacije sadrži kombinaciju teritorijalnih oblika autonomije i neteritorijalne principe individualnih, građanskih,

političkih i kulturnih prava. Međutim, ove ideje se odbacuju iz straha od separatizma ili neloyalnosti. Većina zapadnih višenacionalnih država smatra da je susprezanje manjinskog nacionalizma kontraproduktivno, te federalizam vidi kao jedan od vidova stabilizacije države. Loyalnost se najbolje može osigurati poticanjem, a ne potiskivanjem manjinskih identiteta i davanjem izvjesnih oblika samouprave (Varady, 1997). Balkanske države se protive federalizmu naslijeđu pseudofederalizma iz socijalističkog doba. Sve države su bile federalne po „strukтури“, ali bez federalističke procedure (Dorf, 1994). Drugi razlog odbijanja federalizma je strah da bi manjine koje u susjedstvu imaju matične države, mogle tražiti ujedinjenje. Takav problem ne postoji, te je fenomen matične države važan aspekt etničkih sukoba na Balkanu.

Prigovori balkanskih zemalja prema primjeni ovakvog multikulturalizma bili su dvojak: jedni su smatrali da su nacionalne manjine s ovog prostora različite od onih koje susrećemo na Zapadu, a drugi ističu sumnju u uspješnost liberalnog multikulturalizma s obzirom na kapacitete država. Ovi faktori uključuju naslijeđe socijalizma, ekonomske neprilike, stalne promjene granica, nedostatak političke odgovornosti državnih i manjinskih grupa, ulogu matične države, nesposobnost nekih država da implementiraju i uspostave vladavinu prava (Opalski, 2002). Nepovjerenje spram oba problema nije novost, ali iskustvo zapada pokazuje da je važno pronaći uspješnu strategiju kojom se to nepovjerenje može pozitivno razriješiti. Takvu strategiju nudi teorija liberalnog multikulturalizma.

Na jugoistoku Evrope pravo naroda na autonomiju tumači se s dubokom skepsom. Implicitno ili eksplicitno se smatralo da je ostvarenje bilo kojeg oblika autonomije preduvjet za odcjepljenje ili druge oblike separatizma. Takav stav vodi prema sagledavanju pitanja u kojoj mjeri bi različiti oblici autonomije mogli doprinijeti integraciji manjina na Balkanu, koji način autonomije mogu doprinijeti daljnjoj modernizaciji jugoistoka Evrope te na koji način one mogu imati bitnu ulogu u njezinoj integraciji.

Drugi oblik autonomije koji je pogodan za teritorijalno raspršene manjine i etničke zajednice te iziskuje alternativnija rješenja od teritorijalne autonomije je model kulturne autonomije, model koji ima korijene u Bauerovoj neteritorijalnoj autonomiji primjenjivan u Habzburškoj monarhiji, (Bauer, 1974), pruža dopunu poznatim zapadnim modelima manjinskih prava. Ovaj model rješavanja manjinskog pitanja bi zapadne demokracije mogle usvojiti i primjenjivati za one zajednice koje se ne uklapaju u kategoriju koncentriranih manjina, ni u kategoriju emigranata.

Jedno od rješenja za multietnička društva na teorijskom planu nalazi izvor u idejama „konsocijalne demokracije“¹. To je rješenje koje uključuje prizna-

¹ Terminom „konsocijacija“ označava se zajednički život stanovništva različitih etničkih pripadnosti (jezika, vjere). Iako ideje o konsocijaciji nisu nove, one su oživljene u današnjoj politikološkoj i sociološkoj literaturi iz potrebe da se nađu rješenja koja će modele dominacije zamijeniti modeloma partnerstva. Istraživanja i radovi posvećeni problemima međuetničkih odnosa i konsocijalne demokracije (Robert Dahl, Carl Friedrich, P. Van den Berghe, A. Lijphart, I. Duchacheck, D. Elazar i dr.) otkrivaju mnoge složene dileme i analiziraju probleme i opcije za njihovo rješavanje i upravljanje sukobima.

vanje manjina kao „konstitutivnog“ ili „državotvornog“ naroda koje modificira vladavinu većine. Konsocijacija podrazumijeva etnički pluralizam, institucionalizirani sistem prava u vlasti (P. Van den Berge). U pogodna sredstva rješavanja sukoba u političkom procesu, Dahl uključuje uzajamni veto, autonomiju na teritorijalnom ili neteritorijalnom temelju i proporcionalno predstavništvo (Dahl, 1996). Kao suprotnost većinske demokracije, Lijphart (Lijphart, 1977) naglašava: sudjelovanje više grupa u izvršnoj vlasti, vladu sastavljenu od dviju ili više partija, višedimenzionalnost partijskih programa, proporcionalno predstavništvo umjesto većinskog, decentralizaciju, pravo veta manjine (u područjima od najvećeg značaja i interesa za manjine). Lijphart naglašava da je koncocijalna demokracija prikladna za društva s umjerenim etničkim razlikama i konfliktima, te se više brine za jednak tretman grupa, a ne individual.

Opće prihvaćene pretpostavke široko prisutne na Balkanu su: manjine su nelojalne, jaka i stabilna država zahtjeva slabe i nemoćne manjine (sve što koristi manjini, prijetnja je za većinu), tretman manjina je pitanje nacionalne sigurnosti. Shodno takvom mišljenju pitanje je koji bi skup manjinskih prava bio pravedan ili demokratski? Brojnost aktualnih manjinskih problema u odnosima između balkanskih problema je posljedica povijesnih okolnosti i suvremenih odnosa, etnonacionalne izmiješanosti, povezivanja manjinskih i teritorijalnih pitanja, te raznovrsnosti pristupa prema manjinama. Položaj manjina zavisi o tome jesu li priznate ili nepriznate, jesu li teritorijalno koncentrirane ili raspršene, imaju li u svom okruženju matičnu državu, jesu li lojalne državi ili imaju separatističke težnje, poštuju li se samo njihova individualna ili/i grupna prava, imaju li kulturnu autonomiju, imaju li svoje organizacije, udruženja ili ustanove i jesu li u ustavima zemalja izričito spomenute i kako ustav određuje njihova prava. Sve ove različitosti dovode do potrebe dvostrukog prilaza manjinskom pitanju svake države: jednog jedinstvenog za sve manjine i proizlazi iz ustavnih i međunarodnih obaveza (nediskriminacija po bilo kom temelju, poštovanje ljudskih prava i sloboda, uključujući i prava etničkih, nacionalnih i vjerskih manjina) i drugog specifičnog, s obzirom na to da pretpostavlja uzimanje u obzir karakteristika svake manjine. Multikulturalizam i pozitivan odnos spram manjina trebaju biti opisani kao *sine qua non* uvjeti budućnosti Evrope.

Zaključak

Raspadom Jugoslavije, novonastale države evociraju događaje iz prošlosti, u želji da potpuno izbrišu sjećanja na prošlost multikulturalnost. Iz iskustva zemalja Balkana vidljivo je neutralnost prema etnicitetu nije u stanju uskladiti kulturnu različitost i ne garantira mir i stabilnost nacionalnih manjina i većine. Prihvatanjem nekog oblika multikulturalnosti, države osiguravaju stabilnost i razvoj društva u cjelini, a temeljeći se na jednakosti i toleranciji osiguravaju jednak tretman svih građana. Izazovi multikulturalnosti leže u stvaranju sustava koji će omogućiti manjinama uživanje potpune slobode razvoja i promoviranje svojih kultura. Njegujući osjećaj pripadnosti svojoj zajednici ili državi, treba

stvarati i organizirati državu za sve pripadnike različitih etničkih zajednica koju će svi smatrati za svoju domovinu. Njegovanje i razvijanje osjećaja pripadnosti je krucijalan preduvjet neometanog ekonomskog i socijalnog razvoja. U povećanoj internacionalizaciji države i manjine, multikulturalizam je novi okvir reforme tih odnosa, (Kymlicka, 2007) pri čemu se koncept multikulturalima tumači kao posvećenost principima individualne slobode i jednakosti. Liberalni multikulturalizam počiva na pretpostavci da politika priznanja i poticanja različitosti, po etničkom principu, mogu proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava, srušiti etničku hijerarhiju i produbiti demokraciju. Priznavanje različitosti nije opasnost, nego bogatstvo društva, a „nacionalne“ države će ih morati prihvatiti kao uvjet pristupa EU. Sama EU mora naći načina prilagodbe osnovnih načela svakoj pojedinoj državi jer svaka država ima svoj specifičan identitet. Multikulturalni standardi koje međunarodna zajednica želi promovirati počivaju na pretpostavci da politika priznanja i poticanja etno–kulture različitosti može proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava i razvoj demokracije.

Pod utjecajem evropskih institucija i međunarodnih standarda zaštite manjina sve države u regionu će biti prinuđene usvajati su različite instrumente zaštite prava nacionalnih manjina na temelju kojih će razvijati odgovarajuću politiku multikulturalnosti i konstruirati mehanizme ostvarivanja prava etničkih i kulturnih manjina. Kako su osnovni principi građanskih i političkih prava koje slijede zapadne demokracije su vladavina prava, građanske slobode, priznavanje različitosti, sloboda izražavanja, sloboda savjesti, *habeas corpus*, slobodni izbori, opće pravo glasa, ali i eksplicitno naglašeno poštivanje i zaštita manjina, ove vrijednosti će morati prihvatiti i novo–stare multikulturalne nacionalne države.

Literatura

- Banac, Ivo (1984), *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, New York, Ithaca: Cornell University Press
- Bauer, Otto (1974), *La question des nationalites et la social – democratie*, u Haupt, Georges, Lowy, Michel, *Les marxistes et la question national, 1848-1914*, Paris: Maspéro.
- Bibo, Ištvan (1996), *Beda malih naroda istočne Evrope*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Burgess, Adam (1999), „Critical Reflections on the Return of National Minority Rights to East/West European Affairs“, u: Karl Cordell (ur.), *Ethnicity and Democratisation in the New Europe*, pp. 49–60, London: Routledge.
- Claus, Offe (1991), *Capitalism by Democratic design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe*, Buenos Aires: IPSA, Congress.
- Dahl, Robert (1996), *Political Opposition in Western Democracies*, New Haven, Yale University Press, pp.357-359, New Haven, Yale.
- Devetak, Silvio (1989), *Manjine, ljudska prava i demokratija*, Sarajevo.
- Dimitrov, Nikola (1999), *Ramkovna konvencija za zaštita na nacionalnrite malcinstva*, Skopje: Nolit.
- Dorff, Robert (1994), „Federalism in Eastern Europe: Part of the Solution or Part of the Problem?“, *Publius: The Journal of Federalism*, 1994, volumen 4, number 2.

- Gunew, Sneja (1992), Reading for (multi)cultural difference, u: Gunew, S. and O. Longley (ur.) *Striking Cords: Multicultural Literary Interpretations* Sydney: Allen and Unwin.
- Gutmann, Amy (ur.) (1994), *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hall, Stuart (2000), *Un/Settled Multiculturalisms: Diasporas, Entanglements, Transruptions*, London: Zed Books
- Hollinger David A. (1995), *Postethnic America – Beyond Multiculturalism*, New York: Basic Books.
- Kelley, Judith, (2004), *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives*, Princeton: Princeton University Press.
- Kuzio, Taras (1998), *The Politics of Multiculturalism. The Perils of multiculturalism: A Theoretical and Area Studies Approach to the Former USSR*, <http://www.psa.ac.uk/cps/1998%5ckuzio.pdf>
- Kuzmanić, Tonči (2004). „Raspad SFR Jugoslavije i nasljedstvo: narodnjaštvo, a ne nacionalizam“, u: Miroslav Hadžić (ur.), *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika, posledice*, Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- Kymlicka, Will (1998), *Finding Our Way. Rethinking ethnocultural relations in Canada*, Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2001), *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, New York: Oxford University Press Inc.
- Kymlicka, Will, (2007), *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford: Oxford University Press.
- Lampe, John R. (1996), *Yugoslavia as a History. Twice There Was a Country*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lijphart, Arend (1977), *Democracy in Plural Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Lošonc, Alpar (2003), „Multikulturalnost i etnokulturalni diverzitet“, u: Goran Bašić (ur.), *Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi*, Beograd: Centar za istaživanje etniciteta.
- Mahajan, Gurpreet (2002), *The Multicultural Path: Issues of Diversity and Discrimination in Democracy*, New Delhi: Sage.
- May, Stephan (2002), „Multiculturalism“, u: Goldberg, D. T. i J. Solomos (ur.), *A Companion to Racial and Ethnic Studies*, Malden, Mass.: Blackwell Publishers.
- Mill, John Stuart (1989), Razmatranja o predstavničkoj vladavini, u: John Stuart Mill, *Izabrani politički spisi*, sv. II, Zagreb: Informator.
- Opalski, Magda (2002), „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi“, u: Kymlicka Will & Opalski Magda (ur.), *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Parekh, Bhikhu (2000), *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pellet Alain (1992), „The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples“, *European Journal of International Law*, volumen 3, number 1.
- Radaeli, M. Claudio (2002), „Whither Europeanization: Concept Stretching and Substantive Change“, *European Integration online Papir*, (EioP) volumen 4, number 8.
- Rex, John (1996), *Ethnic minorities in the modern nation state. Working papers in the theory of multiculturalism and political integration*, Warwick: Centre for research in ethnic relations.

115 V. Stanković-Pejnović, Mogu li „nacionalne države“ na Balkanu negirati multikulturalizam?

- Roudometof, Victor (1999), „Nationalism, Globalization, Eastern Orthodoxy: 'Unthinking' the 'Clash of Civilizations' in Southeastern Europe“, *European Journal of Social Theory* 2 (2): 233–47.
- Sasse, Gwendolyn (2008), „EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy“, *Journal of European Public Policy*, volumen 15, number 6, September.
- Smith, Anthony D. (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell.
- Stoel, van der, Max (1999), *Early Warning and Early Action: preventing Inter-Ethnic Conflict*, Speech by High Commissioner on National Minorities at Royal Institute of International Affairs, London, 9 July.
- Taylor, Charles (1994), „The Politics of Recognition“, u: Gutmann, Amy (ur.), *Multiculturalism. Examining the politics of recognition*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Todorova, Maria (1997), *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press.
- Treaty on EU, Official Journal C 191, 29 July 1992. Internet <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html> 12/1/2010.
- Varady Tibor (1997), „Minorities, Majorities, Law and Ethnicity: Reflections of the Yugoslav Case“, 19 *Human Rights Quarterly*.
- Willet, Cynthia (1998), *Theorizing Multiculturalism, A Guide to the Current Debate*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Yael Tamir (1993), *Liberal Nationalism*, Princeton: Princeton University Press.